

Om upphovsrätten

Upphovsrättens centrala element är rätten till exemplarframställning. Upphovspersonen har rätt till ersättning för varje framställt exemplar av sitt verk. Detta fungerade väl i upphovsrättens början under 1800-talet, då möjligheterna till illegal framställning var begränsade. Tryckplattorna var svåra att dölja och det lönade sig inte att framställa något enstaka exemplar. Upphovsrätten kunde försvaras.

Den tekniska utvecklingen har ändrat på detta. Kopieringsmaskiner och möjligheten att spela in musik och film på kassett- och videoband utgjorde den första stötningen på nedre däck. Sedan internets genombrott i slutet av 1990-talet håller fartytet på att sjunka. Den miljardtunga industri vars yttersta fundament är rätten att kontrollera exemplarframställningen för en alltmer hårdhänt och till synes hopplös kamp mot den olovliga kopieringen. De flesta andra fortsätter glatt att dela med sig av skrifter, musik och filmer.

I detta läge finns anledning att fundera på varför vi egentligen skall tillhandahålla någon upphovsrätt. Här misstänker jag att en förskjutning skett som borde leda till förändringar i vår syn på upphovsrätten.

Den traditionella motiveringen till upphovsrätten ställer upphovspersonen i centrum. Den som har en kreativ idé och omvandlar den till ett verk, måste försaka annan inkomstbringande verksamhet. Upphovsrätten är i grunden tänkt att jämna ut denna inkomstförlust. Denna tanke kompletteras med idén att upphovspersonen, likt andra som producerar nyttigheter, bör kunna göra vinst på sin skapande verksamhet. En sådan motivering rättfärdigar en individualiserad upphovsrätt under skaparens livstid. En sådan upphovsrätt är förmodligen moraliskt inte särskilt anmärkningsvärd ens för den mest entusiastiska fildelaren.

Det är dock inte den upphovsrätt vi praktiserar. Upphovsrätten skyddar rättighetsinnehavaren mycket längre än under upphovspersonens livstid. Skyddstiden tenderar att förlängas, inte förkortas. Upphovsrättens innehavaren är vidare normalt någon annan än den som skapat verket. Stora multinationella bolag med miljardomsättning innehar upphovsrätten till olika verk, en rätt som ofta förvärvats för en spottstyver jämfört med de enorma summor som bolaget tjänar på verket. Upphovsrätten i praktiken har ytterst lite med den kreativa skaparen och väldigt mycket med stora bolag att göra.

Glappet mellan den grundläggande motiveringen till upphovsrättens existens och den allmänt iakttagbara praktiska hanteringen av upphovsrätten innebär att den hätska nutida diskussionen om upphovsrätten inte bör förvåna. Detta gäller i synnerhet eftersom det också hos konsumenten skett en förändring i upphovsrättens praktiska hantering.

När en bok har konkret fysisk existens, behöver man inte framställa något exemplar för att lämna boken vidare. Det är vid varje tidpunkt endast en person som innehar boken. Man förvärvar med andra ord äganderätt till boken och får behandla boken som vilket som helst annat föremål man äger.

När boken dock endast utgör en elektromagnetisk konfiguration, kan man inte längre lämna den vidare på samma sätt. För att lämna boken vidare, måste man framställa ett nytt exemplar: det går inte att trycka en elektromagnetisk fil i handen på någon annan. Med andra ord har nu två (eller fler) personer tillgång till boken, istället för bara en. Exemplarframställningen utlöser dock det upphovsrättsliga skyddet: rättighetsinnehavaren har rätt att få betalt – ur konsumentens synvinkel, rätt att få betalt igen för "samma" bok. Juridiskt uttryckt förvärvar man inte längre någon äganderätt, utan en licens att läsa boken. Möjligheten att förvärva äganderätt har försvunnit. Distinktion mellan ägande och licens är dock svår att få allmänheten att förstå. Upphovsrättsindustrin argumenterar juridiskt-tekniskt, medan allmänheten litat till en mera intuitiv moralisk förståelse av upphovsrätten. Parterna talar förbi varandra.

För att mötas, måste parterna bestämma sig på vilken grund upphovsrätten skall diskuteras. Den moraliskt-intuitiva grunden har kanske ett eget inherent värde. Väljer vi denna grund, bör upphovsrätten starkt inskränkas, eftersom dess praktiska tillämpning går långt utöver det som motiveringen kan bära upp.

Men den industri som vilar på upphovsrätten är stor, dess ekonomiska betydelse enorm. Inskränker vi upphovsrätten, innebär det att vi skakar denna industri i sina grundvalar. En sådan omdaning kan dels sägas vara moraliskt något orättfärdig i det att den berövar rättighetsinnehavarna ett skydd som dessa litade på, dels kommer den att ha ekonomiska följder långt utanför den egentliga upphovsrättsindustrin. Frågan är om vi är beredda att acceptera dessa ekonomiska konsekvenser för den moraliska intuitionens skull. Kanske motiveringen till upphovsrätten bör vara att det skall vara ekonomiskt lönsamt att tillhandahålla en sådan rätt.

Jag själv har inte bestämt mig vilken motivering jag vill ge företräde. Tills vidare önskar jag bara att vi kunde komma överens om grundvalarna för debatten.

Jakob Heidbrink är juris doktor och verksam som lektor vid Internationella handelshögskolan i Jönköping.